

Σημειώσεις για μιιά Ίστορία τής Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας

(Όταν τυπώθηκε ἡ *Ανθολογία τής Νεοελληνικῆς Λογοτεχνικῆς Κριτικῆς*, Σοκόλης 2019, ἤμουν 83 χρόνων. Τότε ἐνιωθα ἔτοιμος γιά τό γράψιμο μιᾶς *Ίστορίας τής Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας*. Ὑπολόγιζα ὡστόσο πῶς ἕνα τέτοιο ἔργο θά χρειαζόταν δέκα χρόνια σταθερῆς δουλειᾶς. Αὐτό τό χρονικό διάστημα, ἔλεγα, πῶς δέν τό διαθέτω. Ἄρα ἡ συγγραφή τοῦ βιβλίου ματαιώνεται. Από τό 2019 πέρασαν πέντε χρόνια, τό μισό ἀπό τό ὑπολογιζόμενο διάστημα γιά τό γράψιμο τῆς Ίστορίας. Σκέφτηκα λοιπόν πῶς ἦταν λάθος μου νά μή βάλω μπροστά, τό 2019, τήν Ίστορία. Τώρα θά ἤμουν στά μισά καί εἶχε ὁ θεός. Ὅμως τά χρόνια ἔχουν περάσει. Τήν περίπτωση τοῦ Α. Ἀργυρίου τήν εἶχα ζήσει ἀπό κοντά: ἔλεγε πῶς ἦρθε ἡ ὥρα (ἤδη κοντά στά 90 χρόνια) νά φανερώσει τίς κριτικές ἐκτιμήσεις του, αὐτές πού δέν φανέρωσε μιᾶ ζωῆ. Πολύ ἀργά, ἔμεινε λόγος. Γιά μένα τώρα δεκαετία οὔτε λόγος. Ὅ,τι μοῦ ἔμεινε θά ἦταν νά γράψω κάποιες σύντομες σημειώσεις, σάν ἕνα λειψό σχεδιάγραμμα μόνο καί τίποτα ἄλλο. Ἐτσι βάλθηκα νά γράφω τέτοιες σημειώσεις.)

Οἱ καλύτερες ἱστορίες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας πού ἔχουμε (Ηλ. Π. Βουτιεριδῆς, 1933, Κ. Θ. Δημαρᾶς, 1948, Mario Vitti, 1978, Λίνος Πολίτης, 1978), μέ ὅποιες νεότερες προσθήκες, εἶναι ἀπό τόν χρόνο ξεπερασμένες, χωρίς βέβαια γι' αὐτόν τόν λόγο νά εἶναι καί περιττές. Ἡ ἀνάγκη μιᾶς σύγχρονης ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας μας, ἔχει γίνει αἰσθητή ἐδῶ καί τουλάχιστο μερικές δεκαετίες. Φυσικά, μιᾶ νεότερη ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας θά περιέχει, τόσο συμπληρωματικά δεδομένα, ὅσο καί ἀναθεωρητικά στοιχεῖα. Θά περιέχει δηλαδή, πέρα ἀπό τά γνωστά, πλήρη ἀναφορά στήν πρώτη, δεύτερη, τρίτη, τέταρτη μεταπολεμική λογοτεχνική παρουσία. Ἐνῶ, ἀπό τ' ἄλλο μέρος, θά ἔχει, ἀναπόφευκτα, καί ἀναθεωρητικά σημεῖα πάνω στά γραφόμενα ἀπό τίς προγενέστερες ἱστορίες.

Ἡ δική μου θέση, γιά τήν ἀνάγκη νά γραφεῖ μιᾶ νεότερη ἱστορία τῆς λογοτεχνίας μας, ξεκινᾶ ἀπό ὀρισμένα σημεῖα τῶν τέσσερων παραπάνω ἱστοριῶν καί ἰδίως τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ, πού τά θεωρῶ συζητήσιμα. Ποιά εἶναι αὐτά τά συζητήσιμα σημεῖα; Σύμφωνα μέ τά συμπεράσματά μου εἶναι τά ἀκόλουθα:

α) **Οἱ ποιητικές σχολές.** Στόν 19^ο αἰῶνα πρωτάθηκαν καί ἔγιναν ἀποδεκτές ὡς ἔγκυροι ὄροι τρεῖς ποιητικές σχολές. Ἡ Ἐφτανησιώτικη, ἡ Ἀθηναϊκή, ἡ Νέα Ἀθηναϊκή. Μιά λογοτεχνική σχολή προϋποθέτει ὀρισμένα δεδομένα, γιά τήν ἀκρίβεια τά ἐπόμενα. Ἡγεσία (ἡγέτη), ἀρχές (μανιφέστο), ὁμάδα ὁμοῖδεατῶν λογοτεχνῶν, ἀνανέωση τοῦ εἶδους. Τέτοια γνωρίσματα σχολῆς παρουσίαζαν, λ.χ. στή Γαλλία, ὁ ρομαντισμός, ὁ παρνασσισμός, ὁ συμβολισμός καί ὁ ὑπερρεαλισμός. Ἐνῶ ἐδῶ σέ μᾶς καμιά ἀπό τίς τρεῖς, ἀπό τίς κατ' ὄνομασίαν «σχολές», δέν ἀνταποκρίνεται στά ἀπαραίτητα δεδομένα πού συνιστοῦν σχολή. Μιά ποίηση πού βρίσκεται στά σπάργανα ἢ σχεδόν ἔχει ἀξιώσεις νά διαθέτει σχολές; Ἡ ὄνομασία τους ἀποτελεῖ μᾶλλον κοκεταρία χωρίς περιεχόμενο. Ἡ, ἀπλῶς, φαινόμενο ἐπαρχιωτισμοῦ.

β) **Ἡ μεταβατική περίοδος.** Οἱ γνωστές ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας μας δέν ἀναφέρονται σέ ἀρχική μεταβατική περίοδο. Λές κι ἐδῶ ἡ λογοτεχνία μας ἔπεσε ἔτοιμη, δηλαδή ὄριμη, ἀπό τόν οὐρανό. Ἄρα δέν χρειάστηκε νά διανύσει ὀρισμένο προκαταρκτικό στάδιο ὡσπου νά φτάσει σέ ἐπίπεδο ὀριμότητας. Περίεργο γιατί, ὅσο ξέρω, δέν ἔγινε κάτι παρόμοιο ἀλλοῦ -οὔτε στήν Ἀρχαία Ἑλλάδα. Στίς εὐρωπαϊκές λογοτεχνίες ἡ τομή πρὸς τήν ὀριμότητα πέφτει πάνω στήν ὥρα πού οἱ λογοτεχνίες αὐτές ἐγκαταλείπουν τή λατινική

γλώσσα και ασπάζονται τις λαϊκές έθνικές γλώσσες, αρχής γενομένης από τον Δάντη Αλιγκέρι στην Ιταλία. Μά καλά, στη Νέα Ελλάδα, θά πει κάποιος, κανένας δέν υποψιάστηκε πώς κάτι λείπει, χωρίς τή μεταβατική περίοδο, από τήν ιστορία τής λογοτεχνίας; Η αλήθεια είναι πώς ένας κάποιος μίλησε, μάλιστα πολύ καθαρά, για τήν ύπαρξη μιᾶς μεταβατικής περιόδου, αλλά ο λόγος του δέν έπιασε τόπο. Ήταν ο Έμμανουήλ Ροΐδης. Αντιγράφω: «Έν τῇ έκθέσει ἡμῶν, ἀποβλέποντες πρό πάντων εἰς τό ποιόν καί τήν πλημμύραν τῶν σήμερον στιχοπλόκων, ἀπεφάνθημεν ὅτι ἐπί τοῦ παρόντος ἡ μεταβατική κατάστασις, δι' ἧς διερχόμεθα, δέν φαίνεται κατάλληλος πρός ἀνάπτυξιν ποιήσεως ἀξίας τοῦ ὀνόματος τούτου.»¹ Στόν ἴδιο τόμο βρίσκουμε ἄλλες δύο ἀναφορές στόν συγκεκριμένο ὄρο. Στίς σελίδες 249, 419, διαβάζουμε τίς φράσεις: «ἡ παρούσα ἡμῶν μεταβατική κατάστασις δέν εἶναι πρόσφορος εἰς ἀνάδειξιν ποιητῶν», «Ἄν ζήσας ἐν ἀτυχεστάτῃ μεταβατικῇ ἐποχῇ...». Βέβαια τότε πού μίλησε ο Ροΐδης για μεταβατική περίοδο, ὅσο κι ἂν ἐπέμενε, ἦταν νωρίς για νά γίνει κατανοητός. Ἀργότερα ο Παλαμᾶς κάτι υποψιάστηκε, ἀλλά πῶς; Πάνω σ' αὐτό ἀντιγράφω ἕνα συναφές ἀπόσπασμα ἀπό τό βιβλίον μου *Νεοελληνική κριτική -ἀξιολογικές διακρίσεις*.

«Ο Παλαμᾶς εἶχε κάπως ψυχανεμιστεῖ τή “μεταβατική κατασταση” τοῦ Ε. Ροΐδη, ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἂν δεχόταν τή ροϊδική “θεωρία” για τό περιβάλλον. Ἀρχικά τήν ἀμφισβήτησε πέρα για πέρα, ἐκλαμβάνοντας τόν “τόπο καί τόν χρόνο” μέ τή γεωγραφική καί τή χρονολογική σημασία τους. Μολονότι ο Ροΐδης δέν ἄφησε ἀδιευκρίνιστο ὅτι ἀναφερόταν σ' αὐτούς τούς ὄρους ἀπό πολιτισμική καί πνευματική ἄποψη. Πάντως ο Παλαμᾶς μέ τόν καιρό πλησίασε πρός τήν ἰδέα τῆς “μεταβατικῆς καταστάσεως”, κρατώντας πάντα ἀρκετή ἀπόσταση ἀπό τόν λόγο τοῦ Ροΐδη. Ἦδη ὁμως τό 1902, γράφοντας για τά πεζά τοῦ Ν. Ἐπισκοπόπουλου, λέει τά ἀκόλουθα:

“Γιατί ἀνάμεσα στή δυσκολοξεδιάλυτη καί δυσκολοκανόνιστη ζωῇ τῶν ἔργων τῆς Φαντασίας, μπορούμε, ὀδηγημένοι ἀπό τῆς Ἱστορίας τό λυχνάρι, τρεῖς ἡλικίες νά ξεχωρίουμε: τήν ἡλικία τήν παιδική, τήν ἡλικία τῆς ἀνθισμένης νιότης, τήν ἀντρικία καρπερήν ἡλικία. Ὅσο ν' ἀντικρύσουμε τῆς ἐπαγγελίας τήν τρίτη ἡλικία, ἀπό πολλά θά περάσουμε.”

»Ἐπίσης, σέ ἄλλη περίπτωση, θά ὁμολογήσει ὅτι: “Ἄλλ' ἂν ἀληθεύῃ τό παρατηρημένο πῶς ἀριστουργήματα τῆς τέχνης εἶναι πολύ σπάνια στόν πνευματικόν ὀρίζοντα, δέν πρέπει νά παροραθῇ καί ἡ ἄλλη ἀλήθεια: Πῶς τά τέλεια ἔργα δέν πέφτουν ξαφνικά καί ἀπροσδόκητα, σάν τούς ἀερόλιθους. Προετοιμάζονται, ἐγκυμονοῦνται χρόνια καί καιρούς.” Δέν εἶναι οἱ μόνες ἀναφορές τοῦ μελετητῆ Παλαμᾶ στό ἴδιο θέμα.»² Ὅμως ο Παλαμᾶς ἔβλεπε τή μεταβατική περίοδο καί τό περιβάλλον ὡς παράγοντες πού περιορίζαν τήν ἰδέα του περί μεγάλου ποιητῆ τοῦ ἴδιου. Θά ἐπανέρθω σ' αὐτό τό ζήτημα παρακάτω. Ἐδῶ θέλω ἀπλῶς νά σημειώσω ὅτι, ἔμμεσα, οἱ νεότεροι (Μητσάκης, Ξενόπουλος, Χατζόπουλος, Ἄγρας, Σεφέρης, Ἐλύτης) προσυπέγραψαν τήν ἱστορική σημασία τῆς μεταβατικῆς περιόδου.

γ) *Συνεχόμενες γενιές, ἀξιολόγηση*. Τά πιό χοντρά λάθη πού παρουσιάζουν οἱ ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας μας, βρίσκονται σ' αὐτόν τόν τομέα. Στό ἐξαιρετικό βιβλίον τῆς

¹ Έμμανουήλ Ροΐδης, «Περί συγχρόνου ἐν Ἑλλάδι κριτικῆς», *Ἄπαντα*, δεῦτερος τόμος, φιλολογική ἐπιμέλεια Ἰλκις Ἀγγέλου, Ἀθήνα 1978, σ. 284, (Ὁμιλία στόν Παρνασσό τό 1877).

² Γιώργος Ἀράνης, *Νεοελληνική Κριτική -Ἀξιολογικές Διακρίσεις*, Σοκόλης, Ἀθήνα 2015, σσ. 70-71.

Βενετίας Αποστολίδου, *Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, διαβάζουμε τὰ ακόλουθα: «Τό τέταρτο καί τελευταίο μέρος [τοῦ βιβλίου της] διερευνᾷ τήν πρόσληψη του παλαμικού μοντέλου ιστορίας της νεοελληνικής λογοτεχνίας κατά τα πρώτα σαράντα χρόνια του αἰώνα μας. Η Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας του Κ.Θ. Δημαρά (1948) εγκαινιάζει μια νέα περίοδο στην ιστοριογραφία της νεοελληνικής λογοτεχνίας ενώ ταυτόχρονα αποτελεί τη δημιουργικότερη αφομοίωση τῶν παλαμικών γραμματολογικῶν θέσεων.»³ Πέρα ἀπό τή φράση αὐτή, ἄν κοιτάξει κανείς συνολικά τόν τόμο σέ σχέση μέ τίς ιστορίες τῆς λογοτεχνίας μας, φτάνει στό συμπέρασμα πῶς ὅλες οἱ ιστορίες τῆς νεοελληνικής λογοτεχνίας μας εἶναι παλαμικές. Μέ κύρια γνωρίσματα ὅτι ἀναγνωρίζουν δύο κορυφαίους ποιητές (Παλαμᾶ, Σικελιανό), ἀλλά χωρίς νά ἀναγνωρίζουν συνεχόμενες ἐξελικτικές γενιές στήν ποίηση, στήν πεζογραφία, στή δοκιμιογραφία καί στήν κριτική. Συνεχόμενες ἐξελικτικές γενιές, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἡ κάθε ἐπόμενη συνεχίζει τήν προηγούμενη καί ὡς ἓνα βαθμό ἤ ἀπό κάποια ἄποψη τήν ξεπερνάει. Λεῖπει δηλαδή ἀπό τίς ιστορίες τῆς νεοελληνικής λογοτεχνίας μας ἡ ἔννοια τῆς προοδευτικῆς ἐξέλιξης τῶν γενιῶν καί γενικά τῆς λογοτεχνίας. Αὐτό τό γίνεσθαι, ὅπου ἡ κάθε νεότερη γενιά ἀποτελεῖ, ὄχι εὐθύγραμμη, ἀλλά πρωτότυπη συνέχεια τῆς προηγούμενης καί τῶν προηγούμενων γενιῶν. Καί τί σημασία ἔχει αὐτό θά ρωτοῦσε κανείς. Ἡ σημασία πού ἔχει εἶναι ὅτι ἀλλάζει ὁ τρόπος τῆς ἀξιολόγησης.

γ¹) Ἀπό ὀρισμένες πλευρές οἱ μεταπαλαμικοί ποιητές (Κ. Χατζόπουλος, Ι. Γρυπάρης, Μ. Μαλακάσης, Ζ. Παπαντωνίου, Λ. Πορφύρας) εἶχαν ἀφήσει πίσω τους τό Παλαμᾶ. (Ο Παλαμᾶς ἦταν κολλημένος στή Μεγάλη Ἰδέα, ἐνῶ ἐκεῖνοι, ἄν καί ἐξίσου πατριῶτες, ἐλευθέρωσαν τήν ποίηση ἀπό αὐτή τήν Ἰδέα. Καθόλου μικρό ἐξελικτικό βῆμα. Ἡ ποίηση τοῦ Παλαμᾶ ἔτεινε νά ἔχει ρητορικό καί ἄλλο τόσο ὑμνητικό τόνο, τῶν μεταπαλαμικῶν ὄχι -ὁ λόγος τους ἦταν πῶς φυσικός, πῶς ἀρητόρευτος καί ὄχι ὑμνητικός. Οἱ μεταπαλαμικοί κλίνουν πρὸς τόν ἔσω ἄνθρωπο, εἶναι πῶς ἐσωστρεφεῖς, ἀντίθετα ἀπό τόν ἐξωστρεφῆ Παλαμᾶ. Ἐπιπλέον οἱ μεταπαλαμικοί εἶναι περισσότερο τεχνίτες τοῦ στίχου. Καί τέλος εἰσηγήθηκαν μέ ἀξιῶσεις τόν συμβολισμό.) Αὐτές οἱ ἀξιολογικές διαφορές -ἀνεξαρτησία τῆς τέχνης, ἔλλειψη ρητορείας καί ὑμνολογίας, ἐσωστρέφεια, λαξευμένος στίχος- χάνονται στίς παλαμικές ιστορίες τῆς λογοτεχνίας μας.

γ²) Τό ἴδιο συμβαίνει μέ τούς ποιητές τοῦ εἴκοσι. Τούς ποιητές πού μπῆκαν, ποιητικά, στήν Ἀθήνα. Ἦδη μέ τόν Μ. Μαλακάση, καί τόν Λ. Πορφύρα εἶχαμε λίγους ἀστικούς ὑπαιγιμούς. Ὅμως ὁ ποιητής πού ἀνοιξε τόν δρόμο πρὸς τήν Ἀθήνα ἦταν, μέ τή δεύτερη συλλογή του, *Γυρισμοί* (1919), ὁ Ρ. Φιλύρας. Ἀκολούθησε ὁ Ν. Λαπαθιώτης ὡς βέρος Ἀθηναῖος, ὁ Κ. Οὐράνης, μᾶλλον κοσμοπολίτης, ὁ Κ. Καρυωτάκης, ὁ Τέλλος Ἄγρας, ὁ Μ. Παπανικολάου, ἡ Μ. Πολυδούρη. Ὅλοι αὐτοί, ὄντας ποιητικά ἀστοί, ἄφησαν πίσω τους τήν ποίηση πού εἶχε ἀντικείμενο τόν κόσμο τῆς ὑπαίθρου. Ταυτόχρονα ἄφησαν πίσω τους τήν ποίηση ἰδεῶν, πού ἦταν τό ποιητικό ὑπόδειγμα ἢ τό ποιητικό μοντέλο, θά λέγαμε, μέχρι τότε -ὅπως ἀντιγράφηκε ἀπό τή γαλλική ποίηση. Μέ συνέπεια νά εἰσηγηθοῦν τόν προσωπικό ἐμπειρικό λόγο. Ἔτσι μίλησαν συχνά σέ πρῶτο πρόσωπο γιά ὅ,τι προκαλοῦσε τό ἐνδιαφέρον τους μέσα στήν ἀθηναϊκή κοινωνία. Εἶχε βέβαια στό μεταξύ πλησιάσει πρὸς τὰ ἀστικά εὐρωπαϊκά πρότυπα καί ἡ Ἀθήνα. Ἔτσι, γιά πρώτη

³ Βενετία Αποστολίδου, *Ο Κωστής Παλαμάς ιστορικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1992, σ. 23.

φορά, ο χρόνος, ο τόπος και το ποιητικό έγώ αποκτούν έμπειρικό χαρακτήρα και έμπειρική ένότητα. Μέ συνέπεια ο ποιητικός λόγος νά αποκτάει ειλικρίνεια κι επίσης ανάλογη πειστικότητα. Δέν είναι πιά ένας λόγος ιδεατός, αλλά ένας λόγος προσγειωμένος στο έδαφος τής άστικής καθημερινότητας. Μαζί μ' αυτά σπάει κατά κάτι και ο μετρικός στίχος. Στο σημείο αυτό θά μπορούσε νά γίνει ιδιαίτερα λόγος γιά τόν Κ. Καρυωτάκη, τόν ποιητή μέ τό καθαρότερο βλέμμα πάνω στή νεοελληνική πραγματικότητα. Κάτι γιά τό όποιο μίλησα στή *Μεταβατική περίοδο*.⁴ Νά σημειωθεί ότι μέ τούς ποιητές τοῦ εἴκοσι όλοκληρώνεται ή μεταβατική περίοδος, από τήν άνωριμότητα στήν ώριμότητα, τής νεοελληνικής ποίησης. Όμως κι αυτές οι θεμελιώδεις εξελίξεις, λείπουν από τις ιστορίες τής λογοτεχνίας μας. Έτσι είναι σαν νά γράφονται ιστορίες τής λογοτεχνίας έρήμην τής λογοτεχνίας.

γ³) Παράλληλα, ή μάλλον ύστερα από τούς μεταπαλαμικούς ποιητές, θά πρέπει νά γίνει λόγος γιά τούς Κ. Καβάφη, Α. Σικελιανό, Κ. Βάρναλη, Τ. Παπατσώνη. Ο πρώτος μέ ευρωπαϊκή παιδεία και οι άλλοι δυό μέ παλαμοειδή, ο τέταρτος μοναχικός.

Μιά διάκριση ανάμεσα στον Κ. Καβάφη και στον Κ. Καρυωτάκη. Το έργο τοῦ πρώτου άφορᾷ τόν άνθρωπο μέσα στην ιστορία. Τοῦ δεύτερου άφορᾷ τή νεοελληνική κατάσταση.

Ο Καβάφης γεννήθηκε στην Αλεξάνδρεια, όπου είχε Αγγλίδα τροφό. Από τά 6 ως τά 12 χρόνια του σπούδασε στην Αγγλία. 1882-1885 έζησε στην Κωνσταντινούπολη και έκτοτε στην Αλεξάνδρεια. Το συμπέρασμα είναι πως ήταν άγγλομαθής και έγραφε στα άγγλικά. Περισσότερο Ευρωπαίος παρά νεοέλληνας. Κανένα ποιημά του δέν χαρακτηρίζει τή νεοελληνική ζωή, είτε τής υπαίθρου, είτε τής πόλης. Πέρα από την ιστορία και μέσα από την ιστορία τά θέματά του άφορούν τόν άνθρωπο χωρίς έθνικό χρώμα. Αντικείμενό του είναι ο άνθρωπος ως ιστορικό όν. Πως αντιδράει στις διάφορες περιστάσεις, πως συμπεριφέρεται. Το «Περιμένοντας τούς βαρβάρους» έχει τήν ίδια σημασία γιά τόν Γάλλο, τόν Βούλγαρο, τόν Αυστριακό, τόν Αμερικανό, τόν Νεοέλληνα. Η γλώσσα του διαμορφώθηκε σιγά σιγά, μέ παρατήρηση, και άκουστική διάκριση, ως παροικιακή δημοτική. Θά ήταν δυνατό νά γράψει στα άγγλικά, όμως, όπως κι ο Σολωμός, προτίμησε τήν έλληνική. Χωρίς τήν έλληνική γλώσσα δέν θά θεωρούνταν Έλληνας ποιητής. Ήταν βέβαια άστός, αλλά ένας άστός τής παροικίας. Άρκετά ξένος γιά τά νεοελληνικά ήθη και έθιμα.

Ο Καρυωτάκης γεννήθηκε και μεγάλωσε στην άστική, νεοελληνική, έπαρχία, σπούδασε στην Αθήνα και εργάστηκε στην Αθήνα και στην έπαρχία. Στην ουσία γνώρισε τήν αναπτυσσόμενη Αθήνα τοῦ 1910-1928. Γνώρισε τήν καθημερινότητα τής ζωής της, τήν ήθογραφική της ύπόσταση, τή δημόσια ύπαλληλία της, τή δημόσια διοίκησή της, τήν εξάρτηση τοῦ πολίτη από τήν πολιτική έξουσία, τό χαμηλό επίπεδο διαβίωσης, τό σύμπλεγμα άπέναντι στους ξένους πού έχει άποτέλεσμα τόν μιμητισμό, τά μεγάλα λόγια, τήν αντίφαση ανάμεσα στο τί είμαστε και τί θέλουμε νά είμαστε, στην πολιτισμική ύπανάπτυξη, στην εργατική μιζέρια. Γνώρισε αυτή καθαυτή τή νεοελληνική κοινωνία χωρίς ψευδαισθήσεις, χωρίς τό προγονικό άλλοθι. Σκιαγραφώντας τή γυμνή πραγματικότητα, βγάζοντας τήν ποίηση από τήν προηγούμενη μακαριότητα και τήν

⁴ Γιώργος Αράγης, *Η μεταβατική περίοδος τής έλλαδικής ποίησης*, Σοκόλης, Αθήνα 2006, σσ. 347-369.

άλλοτρίωσή της, έννοῶ τόν μιμητισμό της. Γλωσσικά δέν εἶχε δυσκολίες, εἶχε τή μητρική του γλώσσα κι εὐκόλα πέρασε στήν καθημερινή ἀστική τῆς Ἀθήνας. Αὐτή πού ὁ Δ. Βουτυράς εἶχε προβλέψει ὅτι θά ἐπικρατοῦσε.⁵ Ὁ Καρυωτάκης μᾶς δίνει τήν εἰκόνα τῆς νεοελληνικῆς κατάστασης, μέ ὀξύτητα καί βάθος, εἶναι διαφορετικός σέ ὅλα του ἀπό τόν Καβάφη. Πάντως κι οἱ δύο ἐπηρεάσαν ἔντονα τήν νεότερη ποίησή μας. Ἀμεσότερα, νομίζω, ὁ Καρυωτάκης.

γ⁴) Μετά τήν ἐξέλιξη πού εἶχαμε ἀπό τούς ποιητές τοῦ εἴκοσι, πήραν τή σκυτάλη οἱ ποιητές τοῦ τριάντα. Ποιά ἐξελικτική βαθμίδα πραγμάτωσε ἡ γενιά αὐτή; Πρῶτα βέβαια ἔφερε (ὄχι ἀπόλυτα) τόν ἐλεύθερο στίχο. Ἐπειτα τόν ὑπερρεαλισμό καί τόν μοντερνισμό. Τό κύριο ὅμως εἶναι ὅτι συγχρόνισε τή νεοελληνική ποίηση μέ τήν εὐρωπαϊκή. Αὐτό ζητοῦσε ὁ νεοελληνικός λόγος ἀπό τά πρῶτα βήματά του καί ἔκτοτε -ξεπερνώντας τή μεταβατική περίοδο- νά δώσει δείγματα στοῦ ἐπίπεδο τῆς εὐρωπαϊκῆς ποίησης: ἐνημέρωση, τεχνική, προβληματισμό. Τό γεγονός αὐτό ἀναγνωρίστηκε κι ἀπό τούς ξένους πού ἄρχισαν νά ρίχνουν ματιές καί στούς δικούς μας ποιητές. Τώρα, γιά τά βασικά ὀνόματα τῆς γενιάς αὐτῆς, ἔχουμε καί λέμε. Ὁ Ν. Καλαμάρης, Ν. Ἐγγονόπουλος, Ν. Γκάτσος, ὑπερρεαλιστές, ὁ Ο. Ἐλύτης μισό ὑπερρεαλιστής καί μισό μοντερνιστής, ὁ Α. Ἐμπειρικός μηχανιστικά ὑπερρεαλιζῶν (γιατί οἱ δύο πρῶτες συλλογές του ἔχουν μᾶλλον μηδενικό ποιητικό βάρος. Ἀργότερα ἄλλαξε σημαντικά). Ἀπό τ' ἄλλο μέρος ἔχουμε τόν Γ. Σεφέρη, τή Ζ. Καρέλλη, τόν Γ. Βαφόπουλο. τόν Δ. Ἀντωνίου, τόν Γ. Σαραντάρη, μοντερνιστές. Ἐχουμε ἐπιπλέον τόν Γ. Ρίτσο κάπως καθυστερημένο, συγκριτικά μέ τούς προηγούμενους. Κάτι πού δείχνει καί ἡ ἀναγνώρισή του ἀπό τόν Κ. Παλαμᾶ (έννοῶ ὅτι ὁ ξεπερασμένος Παλαμᾶς ἀναγνώρισε τό καθυστερημένο Ρίτσο, ὄχι τούς ἄλλους, τούς πιό προωθημένους.). Ἐπειτα ἡ παρέα τοῦ τριάντα ἔδωσε ἀρκετή ἔμφαση (Ν. Καλαμάρης, Γ. Σεφέρης, Ο. Ἐλύτης, Δ. Ἀντωνίου) πρὸς τό ἑλληνικό φῶς καί τό Αἴγαιο. Κοντά σ' αὐτούς, ἀλλά στρατοκοπόντας κατὰ τό γοῦστο καί τό μέτρο του, ὁ θαλασσινός Ν. Καββαδίας. Γλωσσικά οἱ ποιητές τοῦ τριάντα φάνηκαν διχασμένοι. Ἐμπειρικός-Ἐγγονόπουλος καθαρευουσιάνοι, οἱ ὑπόλοιποι δημοτικιστές. Κατά τά ἄλλα ὅλοι βάδισαν πάνω στά κεκτημένα ἀπό τούς ποιητές τοῦ εἴκοσι (ἀστισμός, ἀνεξαρτησία τῆς τέχνης, ἐμπειρικός λόγος, ἐνότητα χρόνου, τόπου ποιητικοῦ ἐγῶ, νεοελληνική κοινωνική πραγματικότητα). Ἄς εἰπωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ ὑπερρεαλισμός εἶναι παιδί τοῦ ρομαντισμοῦ, κοινός τόπος ἡ ἀντίδραση στή λογική, ἐνῶ ὁ μοντερνισμός εἶναι παιδί τοῦ συμβολισμοῦ, κοινός τόπος ἡ ὑποβλητικότητα. Σημειωτέον πάλι ὅτι ἡ ἐξελικτική πρωτοπορία τῶν ποιητῶν τοῦ '30 λείπει σέ μεγάλο βαθμό ἀπό τίς ἱστορίες τῆς λογοτεχνίας μας.

γ⁵) Στή δεκαετία τοῦ '30 ἔχουμε μιά ὁμάδα ποιητῶν πού, πέρα ἀπό οὐσιαστικές διαφορές, ἔχουν κοινό γνώρισμα τή μαθητεία τους στόν Κ. Καρυωτάκη. Ἐπιφανέστερος ἀνάμεσά τους εἶναι ὁ Γ. Σεφέρης. Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν τεχνοτροπία καί τή μυθολογία του, τό ψυχολογικό κλίμα του εἶναι καρυωτακικό. Κάτι πού διαγνώστηκε νωρίς ἀπό τόν Β. Βαρίκα⁶ καί τόν Τ. Μαλάνο.⁷ Ὄταν ὁ Σεφέρης λέει, «Ὅπου καί νά ταξιδέψω ἡ Ἑλλάδα μέ πληγώνει», νομίζεις ὅτι μιλάει ὁ Καρυωτάκης. Στήν ἴδια ὁμάδα ἀνήκουν, οἱ Γ. Ἐλιγιά, Γ.

⁵ Δημοσθένης Βουτυράς, *Ἄπαντα*, τόμος Α', εἰσαγωγή-ἐπιμέλεια Βάσιας Τσοκόπουλος, ἐκδόσεις Δελφίνι, Ἀθήνα 1999, σ. 451.

⁶ Βάσος Βαρίκας, *Ἡ μεταπολεμική μας λογοτεχνία*, Ἀθήνα 1939, σ. 89.

⁷ Τίμος Μαλάνος, *Ἡ ποίηση τοῦ Σεφέρη*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σ. 26.

Κοτζιούλας, Γ. Ρίτσος, Ν. Καββαδίας, Ν. Βρεττάκος. Κανέννας τους δέν είναι μιμητής, όλοι έχουν δικό τους ποιητικό πρόσωπο, αλλά ταυτόχρονα και καρυωτακικό βάθρο. Έξάλλου αυτό τό βάθρο δέν έχει τήν ίδια χρονική ισχύ κατά τήν εξέλικτική πορεία τοῦ καθένα τους. Έχει ώστόσο σημασία νά ξεχωρίζεται ώς διακριτή ομάδα. Μολονότι ό ποιητής αυτός (ό Καρυωτάκης) έχει έπηρεάσει όλη, θά έλεγα, τή νεότερη ποίησή μας, όπως, άλλωστε, από άλλη άποψη και ό Κ. Καβάφης.

γ⁶) Τί ακολουθεῖ; Ακολουθεῖ ή πρώτη μεταπολεμική φουρνιά. Αὐτή δέχεται περιορισμένα τόν ύπερρεαλισμό (μέ εξαίρεση τόν Ε. Κακναβάτο) και σε εὐρεία κλίμακα τόν μοντερνισμό τῆς προηγούμενης. Έχει ώστόσο οὐσιαστικές διαφορές από τήν προηγούμενη. Είναι ή πρώτη άριστερή ποιητική σειρά στην Έλλάδα (Μ. Κατσαρός, Α. Αλεξάνδρου, Δ. Παπαδίτσας, Τ. Λειβαδίτης, Κ. Κουλοφάκος, Μ. Αναγνωστάκης, Δ. Δούκαρης, Τ. Πατρίκιος, Ν. Καρούζος, Θ. Κωσταβάρας). Ανάμεσά τους χωράει πλάγια κι ό έξοχότερος όλων, ό Μ. Σαχτούρης. Κάτι ακόμα πού ξεχωρίζει τούτους από τούς ποιητές τοῦ τριάντα είναι ότι δέν είναι άνθρωποι τῆς πόζας και τοῦ γραφείου. Αντίθετα έχουν νά κάνουν μέ τό πεζοδρόμιο, μέ τή συμμετοχή στά γεγονότα. Έφηβοι ιδίως πήραν μέρος στην αντίσταση στά χρόνια τῆς κατοχῆς. Πίστεψαν μέ πάθος και μπῆκαν στον άγώνα για έναν καλύτερο κόσμο, αλλά δέν εὐνοήθηκαν από τίς πολιτικές συνθήκες. Κι αυτό τό έζησαν ώς ένα ιστορικό τραῦμα, άξεπέραστο. Μάλιστα οί περισσότεροι αντιμετώπιστηκαν έχθρικά από τίς κρατικές άρχές -σύρθηκαν στά δικαστήρια ή πήγαν έξορία. Τό σπουδαίο είναι ότι έγραψαν, σχεδόν στο σύνολό τους, λαμπρή ποίηση, άπροσημάτιστη, μέσα από τήν κοινωνικοπολιτική τους περιπέτεια, πού ώς ένα βαθμό έχει και τήν έννοια τῆς μαρτυρίας. Μαρτυρίας από μιά ιστορική δοκιμασία τοῦ τόπου, μεγάλης ψυχικῆς άνάτασης και πτώσης. Οί νεότεροι χρωστοῦν εὐγνωμοσύνη σ' αὐτούς τούς ποιητές πού μίλησαν εκ βαθέων για όδυνηρά γεγονότα και καταστάσεις. Μπροστά στους πρώτους μεταπολεμικούς ή προηγούμενη σειρά, παρόλη τήν ώριμότητά της, μοιάζει κάπως φιλολογική και άκαπνη. Όπως και νά 'χει, οί πρωτοπολεμικοί προϋποθέτουν τούς προηγούμενους, χωρίς ώστόσο νά τούς μιμοῦνται. Αντίθετα τούς άφησαν πίσω τους, τόσο βιωματικά, όσο ήθικά και γλωσσικά. Σημειωτέον ότι, αν και άριστεροί, δέν ακολουθήσαν τή γραμμή τοῦ ΚΚΕ, ήταν ιδεολογικά έλεύθεροι, γι' αυτό χαρακτηρίστηκαν και ώς αίρετικοί ποιητές. Σημασία πάντως έχει πώς κράτησαν ψηλά, πού θά πεί μακριά από ιδεολογικές έπιρροές, τόν ποιητικό τους λόγο. Ορισμένοι έριξαν ματιές, πάνω από τήν παρέα τοῦ '30, στους ποιητές τοῦ είκοσι και ιδίως στον Κ. Καρυωτάκη (Κατσαρός, Αλεξάνδρου, Αναγνωστάκης, Σαχτούρης).

Δυό ποιητές δέν ανήκουν, παραταξιακά, στην παραπάνω ομάδα. Είναι ό Θ. Φραγγόπουλος πού σεφερίζει και ό Ν. Φωκάς πού άποτελεῖ ξεχωριστή περίπτωση.

γ⁷) Έπειτα έχουμε τούς δεύτερους μεταπολεμικούς ποιητές ή ποιητές τοῦ εξήντα. Μιά πολυάριθμη φουρνιά (Ν.Α. Ασλάνογλου, Κ. Δημουλά, Ν. Χριστιανόπουλος, Τ. Πορφύρης, Β. Λεοντάρης, Γ. Μανουσάκης, Μ. Καραγιάννη, Γ. Λυκιαρδόπουλος, Τ. Γαλάτης, Π. Μάρκογλου, Α. Εὐαγγέλου, Κ. Πασβάντης, Χ. Ρουμελιωτάκης, Κ. Αγγελάκη-Ρούκ, Θ. Γκόρπας, Π. Σωτηρίου, Μ. Μαρκίδης κ.ά.). Αὐτοί δέν είχαν τήν τύχη νά άγωνιστοῦν για κάποιο σκοπό πού ζέσταινε τίς καρδιές τους. Από τή στιγμή πού γνώρισαν τόν κόσμο και έκτοτε έζησαν στο κλίμα τοῦ «ψυχροῦ πόλεμου», όπου ή τράπουλα είχε μοιραστεῖ, τόσο για τόν κόσμο, όσο και για τή δική μας χώρα. Στή δική μας

χώρα, μετά τή στρατιωτική ήττα τής άριστερᾶς, επικράτησε ή δεξιά παράταξη, άσκώντας καταπιεστική πολιτική στην άριστερά. Άρα ό διάλογος ήταν κομμένος. Οί δεύτεροι μεταπολεμικοί ποιητές, στην πλειονότητά τους άριστεροί ή άριστερίζοντες, δέν είχαν κανένα περιθώριο δραστηριότητας, ούτε καν σέ επίπεδο λόγου. Στερημένοι κι από ύλικά μέσα, τό είχε κι αυτό τό κουσούρι ή έποχή, κλεισμένοι στον έαυτό τους, χωρίς συναναστροφές, χωρίς δημόσιες σχέσεις, χωρίς δικά τους περιοδικά, χωρίς όμαδικές έκδηλώσεις, επιδόθηκαν κυρίως στην έσω έρευνα, στην ένδοσκόπηση κυρίως του έγώ. Έτσι πέρασε σάν μιá σιωπηλή ήλικία, τέτοια πού άρκετοί καλοθελητές τή θεώρησαν περίπου άνυπαρκτη. Μολαταύτα ό καιρός έφερε στην έπιφάνεια ένα ποιητικό έργο ύψηλης στάθμης, τόσο από ήθική άποψη, όσο και από έκφραστική. Οί ποιητές αυτοί στάθηκαν άτεγκτοι άπέναντι στο άντικείμενό τους. Σέ τίποτα δέν του χαρίστηκαν. Τό έργο τους μιá ποιήση άρκετά στοχαστική, μακριά από κοσμικότητες, χωρίς παραχωρήσεις στο άναγνωστικό κοινό, χωρίς παραχωρήσεις στον δαίμονα τής συναλλαγής, χωρίς τάση προβολής. Από έκφραστική άποψη, μοντερνιστές στην ούσία, στάθηκαν κοντά στην όρθόδοξη γραφή των προηγούμενων του '30 και τής πρώτης μεταπολεμικής. Όμως πήγαν κι ένα βήμα παραπέρα. Μέ μιá άπροσδόκητη μετάθεση, άντί νά εκφάσουν μόνο όρθόδοξα τά κακώς κείμενα, έριξαν και όργισμένα βέλη στις θετικές άξίες τής ζωής (φώς, όμορφιά, αγάπη, ποιήση, στοργή). Μοιάζει παράδοξο, αλλά δέν είναι, καθώς άποτελεϊ μιá έξοχη έκφραστική πραγμάτωση. Καμιá άλλη γενιά δέν προχώρησε ως αυτό τό σημείο. Σημειώνω ένδεικτικά: «Αλλά έρχεται τό φώς, / κι έρχεται ή εύκρίνεια σάν προδότης» (Κ. Δημουλά), «κι ό ήλιος μαύρη πλεκτάνη στον ούρανό» (Π. Μάρκογλου), «και τό φεγγάρι έπίμονο κοράκι» (Τ. Ρούσσο), «“μέ τον έπίτροπο ή μέ τον κατηγορούμενο/μέ τον ιατροδικαστή ή μέ τό θύμα;” κι ή άπάντηση παντέρμη και πικραμένη άνάμεσα σέ τούτους/τούς χαφιέδες στίχους» (Β. Λεοντάρης). Κ.λπ. Όπως οί πρώτοι μεταπολεμικοί, έριξαν κι αυτοί φιλικούς χαιρετισμούς προς τούς ποιητές του '20. Μάλιστα οί έποχές τους είχαν ένα κοινό σημείο: τή στασιμότητα και τήν άπογοήτευση.

γ⁸)Άκολουθεϊ ή τρίτη μεταπολεμική σειρά ή ποιητές του '70. (Μ. Γκανᾶς, Γ. Κοντός, Ν.Λάζαρης, Μ. Λαϊνά, Χ. Λιοντάκης, Γ. Μαρκόπουλος, Τ. Μαστοράκη, Π. Παμπούδη, Κ.Γ. Παπαγεωργίου, Γ. Πατίλης, Λ. Πούλιος, Β. Στεριάδης κ.ά.) Είναι άπαραίτητο νά τονιστεί πώς ή φουρνιά αυτή είναι διφασική, παρουσιάζει δύο φάσεις, πρώτη και δεύτερη. Στην πρώτη δείχνεται άρνητική, ειρωνική, χλευαστική προς τό κοινωνικό περιβάλλον, τίς καταστάσεις και τίς ιδέες. Ή, όπως γράφει ή Ν. Άναγνωστάκη: «Άρχίζουν [οί ποιητές] άνάλαφρα άπ' τήν ειρωνική διάθεση και περνοῦν γοργά στον έμπαιγμό, στην κοροϊδία, στον σαρκασμό, στη δηκτικότητα, στον κυνισμό, στον χλευασμό, στον αυτοδιασυρμό, στην αυθάδεια, στην άσέβεια, στην άηδία, στη χυδαιότητα, στο μαύρο χιούμορ -κατρακυλώντας ή άνεβοκατατεβαίνοντας γοργά και παλαβά τά σκαλιά τής σάτιρας.»⁸ Έτσι ή κάπως έτσι έχουμε νωρίς, από τή δεκαετία του 1960, τά πρώτα δείγματα αυτής τής φάσης. Δείγματα άσυμβίβαστης στάσης άπέναντι στο όποιοδήποτε κατεστημένο και έλεύθερης βούλησης. Δείγματα όμως και ποιητικής άξίας. Αυτή ή πρώτη φάση ή, όπως ονομάστηκε, τής άμφισβήτησης, είχε τή χάρη των νιάτων, τής άφιλοκέρδειας, τής φρεσκάδας, τής ποιητικής δροσιάς. Άλλά από τό 1975-1980

⁸ Νόρα Άναγνωστάκη, *Ή κριτική τής παντομίμας (1970-1975)*, Κέδρος, Αθήνα 1977, σσ. 47-48.

έκδηλώθηκε ή δεύτερη φάση, πού ήταν τό αντίθετο τής πρώτης. Συμβιβασμοί, λίμα γιά προβολή, γιά δημόσιες σχέσεις, γιά συναλλαγή, γιά βραβεΐα, γιά έξουσία μέσα από περιοδικά, έφημερίδες, ραδιόφωνο, τηλεόραση κ.λπ. Μέ δυό λόγια ξεπεσμός και όπισθοδρόμηση. Κάποιοι μάλιστα ανακάλυψαν στον 20ό αΐωνα τή ρίμα και τό μέτρο σάν ποιητικό έλιξήριο. Δέν είναι όμως αυτό πού ξφταιζε, αλλά ή γενική πολιτεία τής γενιάς αυτής στή δεύτερη φάση της. «Κι ενώ ξεκίνησαν μέ έμβλημα τήν άρνηση άπέναντι σε κάθε είδους κομορμισμό, οί ίδιοι ξεπέρασαν σε “δημόσιες σχέσεις” και τούς γαλαζοαΐματους τής πολυμήχανης γενιάς τοῦ '30, πού άν όχι τίποτ' άλλο, διέθεταν άναμφισβήτητη καλλιέργεια κι αισθητική άγωγή, συγκροτημένη ποιητική προσωπικότητα και, στό κάτω κάτω, ύπήρξαν πρωτοπόροι μέ πλατύτερους πνευματικούς όρίζοντες. Δέν έννοω και δέν παραβλέπω τίς αξιόλογες έξαιρέσεις. Μιλω πάντα γιά τή συνολική εικόνα.»⁹ Βέβαια ύπήρχαν σημαντικές έξαιρέσεις.

δ) Ό Παλαμάς ως έλλαδική φυσιογνωμία και ό Παλαμάς ως ευρωπαϊκή φυσιογνωμία. Υπάρχει κάποιο μέρδεμα μέ τόν Παλαμά.

Ως έλλαδική όντότητα, έχει πολλά θετικά. Τό πρώτο είναι ότι ξεπέρασε τούς Φαναριώτες, όχι άπόλυτα (ρητορεία, φιλαντία, ύμνολογία), αλλά σημαντικά. Τό δεύτερο είναι ότι ύποστήριξε τή δημοτική. Τό τρίτο είναι ή πολυμάθειά του, ιδίως πάνω σε γραφτά ξένων μελετητών -άν και όχι πάντα καλοχωνεμένα. Τό τέταρτο είναι ότι έβαλε τά θεμέλια γιά τήν ιστορία τής νεοελληνικής ιστορίας τής λογοτεχνίας (γραμματολογία, ιστορία, κριτική). Τό πέμπτο είναι ότι προσπάθησε νά παρουσιάσει τήν ιδέα-μύθο τοῦ νέου έλληνισμού. Τό έκτο είναι ότι είχε άγρυπνη έποπτεία πάνω σε ότιδήποτε συνέβαινε στον τόπο μας (άπελευθερωτικοί άγώνες, κοινωνικές ζυμώσεις). Τό έβδομο είναι πώς στάθηκε ένας άκάματος εργάτης τών γραμμάτων μας (ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, κριτική, μελέτη, χρονογράφημα, άρθρα κ.λπ.). Τό μείον του ήταν ότι δέν πήρε μυρωδιά τίς έξελικτικές πραγματώσεις πού παρουσίασαν οί νεότερες γενιές: μεταπαλαμικοί ποιητές, ποιητές τοῦ 1920, γενιά τοῦ 1930. Γιά τήν πρόοδο αυτών τών νεότερων ποιητών φάνηκε άνυποψίαστος. Και τό καλύτερο τεκμήριο γι' αυτό πού λέω είναι ή «Επιστολή στον Σεφέρη γιά τή “Στροφή”». Όπου ανάμεσα σε διάφορους γενικούς άφορισμούς γράφει: «Τά ποιήματα τής “Στροφής” είναι κρυπτογραφικά. Χρειάζονται και κάποιο κλειδί. Δέν τό βλέπω. [...] Ανακαλύπτω μέ φρίκη πώς τίποτε δέ μέ δένει μέ τό Μαλλαρμέ [1842-1898] και μέ κάθε λογής μαλλαρμισμούς.»¹⁰ (Αυτά γράφονται τήν 16/7/1931, όταν ό υπερρεαλισμός είχε παρουσιάσει κάμψη και ό μοντερνισμός είχε δέκα χρόνια ιστορία.)

Ως ευρωπαϊκή φυσιογνωμία. Μερικά στοιχειά αναφορικά μέ τή γαλλική ποίηση. Ό Κ. Μποντλαίρ δημοσίεψε τά *Άνθη τοῦ κακοῦ* τό 1857, ό Α. Ρεμπώ δημοσιεύει τό *Μιά έποχή στην κόλαση* τό 1873, ό Σ. Μαλλαρμέ *Τό απόγευμα ενός φαΐνου* τό 1876, ό Γ. Άπολλιναιρ δημοσιεύει τά *Κάλλιγκραμς* τό 1918, ό Π. Βαλερύ δημοσιεύει *Τό θαλασσινό κοιμητήρι* τό 1922. Άπέναντι σ' αυτά τά έργα, πού αντιστοιχεΐ ή ποίηση τοῦ Παλαμά; Κατά τήν κρίση μου δέν αντιστοιχεΐ σε κανένα από τά παραπάνω έργα. Μάλλον βρίσκεται

⁹ Κώστας Στεργιόπουλος, «Μιά ματιά στην ποίησή μας σήμερα», περιοδικό *Η Λέξη*, τεύχος 99-100, Νοέμβρης-Δεκέμβρης '90, σ. 708.

¹⁰ *Εΐσαγωγή στην ποίηση τοῦ Σεφέρη*. Έπιλογή κριτικῶν κειμένων, επιμέλεια Δημήτρης Δασκαλόπουλος, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2018, σ. 10.

καθυστερημένη σέ μιά έπαρχία πού άγωνίζεται νά ξεπεράσει τό νεανικό στάδιο τής ποιητικής της πορείας. Φαίνεται ώστόσο πώς ό ποιητής λογάριάζε ότι ή θέση του στην νεοελληνική ποίηση μετρούσε τό ίδιο καί στή σύγχρονη ευρωπαϊκή. Παρόμοια καί ό Δροσίνης. Έβλεπαν κι οί δυό τόν έαυτό τους ποιητικά ισάξιο μέ τούς συνομήλικους ευρωπαίους ποιητές. Άλλιώς πώς νά έξηγηθεϊ τό φαινόμενο ότι ό Παλαμάς έθεσε 14 (δεκατέσσερες) φορές ύποψηφιότητα για τό βραβείο Νόμπελ, ένώ ό Δροσίνης πίστευε πώς αυτός θά τό έπαιρνε όπωσδήποτε.¹¹ Άς μείνουμε στόν Παλαμά. Σκέφτομαι τούς Σουηδούς Άκαδημαϊκούς νά βλέπουν τή ύποψηφιότητα του Παλαμά μέ ευρωπαϊκά ποιητικά (γαλλικά) μέτρα καί νά κάνουν συγκρίσεις, Μποντλαίρ-Παλαμάς, Ρεμπώ-Παλαμάς, Μαλλαρμέ-Παλαμάς, Άπολλιναίρ-Παλαμάς, Βαλερύ-Παλαμάς, καί τό συμπέρασμα νά βγαίνει άρνητικό. Τέτοιου είδους συγκρίσεις μάλλον δέν θά έκαναν. Όμως ή γενική αίσθηση δέν μπορεί παρά νά ήταν παρούσα. Συμπέρασμα, ό Παλαμάς στό πλαίσιο τής Ευρωπαϊκής (γαλλικής) ποίησης έμοιαζε έπαρχιώτης. Θυμίζω καί τά λόγια του Τ. Άγρα: «Πολλά χρόνια πριν γραφοῦν στή γλώσσα μας οί “Ώρες” [Μαλακάσης 1905], ό Ρεμπώ είχε ήδη φέρει τήν ‘τέταρτη διάσταση’ στή γαλλική ποίηση. Άλλά από τή δική μας, τή νεοελληνική, έλειπεν άκόμη, πολύ μετριοφρονέστερη, καί ή Τρίτη».¹² Έπρεπε νά περάσουν οί μεταπαλαμκοί ποιητές, έπειτα οί ποιητές του '20 μέ τόν Καρυωτάκη, έπειτα εκείνοι του '30, για νά ρθει ή σειρά του Νόμπελ, άν αυτό (τό νόμπελ) έχει οῦσιαστική σημασία. Παρηγόρησε σίγουρα τόν νεοελληνικό έπαρχιωτισμό, μείωσε όμως τό κριτικό πνεῦμα άπέναντι στό έργο του Σεφέρη καί του Έλύτη.

Φθινόπωρο 2023

¹¹ Γ. Δροσίνης, *Σκόρπια φύλλα τής ζωής μου*, τόμος Δ'. Φυλογολική έπιμέλεια, Γιάννης Παπακώστας. Σύλλογος πρός διάδοσιν ώφελίμων βιβλίων, Άθήνα 1986, σ. 227.

¹² Τέλλος Άγρας, *Κριτικά*, δεύτερος τόμος, φιλολογική έπιμέλεια Κώστας Στεργιόπουλος, Έρμής, Άθήνα 1981, σ. 99.